

A termelésben oly gazdag legújabb Pestalozzi-irodalom méltó koronájául fogjuk tekinthetni, ha a nagy pedagógus műveinek szintén befejezéséhez közeledő teljes kritikai kiadása mellett teljesen készen fog állani az életét és működését mintaszerűen bemutató egységes nagy neveléstörténeti monografia is. Valljuk meg, hogy ma a történetírás fejlettebb korszakában valóban szükség volt már erre a műre, s nélküle hiányosnak tartanók a Pestalozzi-kultusz reneszánszát. Úgy véljük, Schönebaum monografiájának kötetei, minthogy közvetlenül újonnan föltárt forrásokból és hatalmas anyagban való teljes jártasság alapján most először láttatják meg az utókorral a történetileg helyesen jellemzett Pestalozzit, valóban nélkülözhetetlen alapja lesznek minden további magyarázatnak és értelmezésnek, s hivatva lesznek a nagy svájci pedagógusnak működését minden történetnélküli szubjektivitáson és elavult historizmuson túl a jelennek tisztán népi felfogásából kiindulva értékelni.

Gyulai Ágost.

IRODALOM.

Fináczy Ernő: Elméleti pedagógia. Egyetemi előadásai kéziratából sajtó alá rendezték tanítványai, *Nagy J. Béla* és *Prohászka Lajos*. Budapest, 1937. Kiadta a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 137 lap.

Az író halála után kiadott postumus könyvek megjelenésének kétféle indítóoka lehet: vagy pusztán az elhunyt író iránti családi, esetleg társadalmi kegyelet, vagy a mű kiválósága, mely kötelezővé teszi az utókorra nézve, hogy az írói hagyaték sokáig rejtve ne maradjon. Szerencsés dolog az, ha e két indítók találkozik s együtt ad erőt és lendületet a kiadók törekvésének. A magyar pedagógiai tudomány néhány évvel ezelőtt elhunyt jelesének, Fináczy Ernőnek új könyvével evvel az esettel állunk szemben, ami annál jelentősebb, mert nem széles körök érdeklődésére számottartó szépírónak, hanem tudósnek művéről van szó, amely csupán a tudomány híveinek ritkább-soraiból toborzódó közönségnél számíthat méltányolásra és szakbeli elismerésre.

Annál is inkább érdekes kiadvány az előttünk levő szép könyv, mert Fináczy Ernő életében mindvégig kizárólag mint a nevelés történetírója élt a kortársak tudatában. Kisebb dolgozatainak egy-két gyűjteményén kívül, melyekben főképp kultúrpedagógiai tárgyokról, néha elvéve egy-egy elméleti nevelésügyi kérdéstről is szólt, csupán halála után postumus művek gyanánt jelennek meg szorosan vett neveléstani elméleti munkái, s csupán halála után, 1935-ben és 1937-ben mutatkozik meg ezekben szélesebbkörű közönség előtt, mint a *didaktikának* és az *elméleti pedagógiának* is magyar klasszikusa. A Magyar Paedagogiai Társaság néhai tudós elnökének ebben a halált is túlélő önmegtartóztatásában a lényét jellemző finom tapintatnak és szerénység-

nek, a szinte önbíralattá magasodó önismeretnek nem csekély mértéke jelentkezik. Pedig, miként 1935-ben, Finácz Ernő postumus Didaktikájának megjelenésekor is megállapítottuk, ezúttal is bizvást elmondhatjuk, hogy egy nagyműveltségű, idealista világnézetű nevelői egyéniségnek, a magyar pedagógiai irodalom egykori vezéralakjának a tapasztalás és gondolkodáskohójában kiforrott elméletével állunk szemben, mely a tudós szerzőnek elköltözése után is valódi értékkel gyarapítja a magyar neveléstudományi irodalmat.

Finácz Ernőnek e könyve is irodalmi hagyatékában maradt fenn, úgy, mint a Didaktika, több ízben hirdetett és tartott egyetemi előadásainak gondosan kidolgozott kéziratos szövege gyanánt.

A *Didaktikához* hasonlóan az *Elméleti pedagógiának* kéziratát is végső gyöngélgedése idején bízta tanítványaira, Nagy J. Bélára és Prohászka Lajosra és beleegyezett abba, hogy közrebocsássák. Bár Finácz Ernő a budapesti egyetem neveléstudományi tanszékét már 1901-ben elfoglalta, az előttünk levő műnek kéziratán olvasható sajátkezü szerzői följegyzés szerint ez elméleti pedagógiai előadásoknak első fogalmazása csak a világháború utáni időkből, 1922-ből származik, addig különös szeretettel inkább a nevelés történetével foglalkozott s történeti nagy művének első három nagy kötetét már kiadta volt. 1924. júliusában letisztázta elméleti előadásainak fogalmazványát, 1927. január havában pedig át is dolgozta egyes részeit. Mindez bepillantást enged rendkívül lelkiismeretes tudományos munkálkodásának érdekes műhelyébe.

Finácz Ernő logikus és rendszeres gondolkodásának, kristálytisztá meglátásának és mindenkor finoman megkülönböztető eljárásának megfelelően *Elméleti pedagógiáját* két szakaszra, a *teleológiai* és *metodológiai* részre osztotta, az előbbiben a nevelésre vonatkozó általános elveket, ez utóbbiban a nevelés formáit tárgyalva.

Bár Finácz gondolkodásának gyökerei az idealizmus talajában éltek, s bár célkitűzései mindenkor magasan szárnyaló lélek nyilvánulásai, mégis mindig módját ejtette, hogy elméleti fejtetegései reális alapokon nyugvók legyenek. Böven élt egyszerű és mégis hatásos példákkal, fogalmi magyarázatai természetesekek és világosak, a filozófiailag is képzett filológusnak formás és szabatos módján ragadja meg gyökereiben a problémákat. Tudós lényének ez általános jellemző vonásai kristálytisztá kifejezési módjával együtt ebben a postumus könyvben, melyet — voltaképpen nem sajtó alá szánva — rejtekben-titokban mégis gondosan csiszolgotott, szinte diadalmasan mutatkoznak.

Ezt a tudós írói sajátosságot élvezzük a könyvnek mindjárt bevezető fejezetében, mikor realitást kölcsönözve egész nevelői gondolkodásának, fölismeri a világnézet és a nevelés szoros és fölbonthatatlan szövetségét, vagyis a nevelésnek a világnézetre és a világnézetnek a nevelésre nézve nagy fontosságát, és mikor az idealizmusnak mint világnézetnek apoteózisát adja valóban megkapó gondolatokkal, néhány szépen megírt lapon. Ma különösen fontos ez az alapvetés, melyet nevelői gondolkodása fundamentu-

mául kijelöl. Azért különösen időszerűek idevágó gondolatai, mert tudjuk, mily éles ellentétek fejlődtek ki e téren a valóságban. Ez a magyarázata, hogy az utóbbi évtizedekben, különösen újabban, a világháború utáni napokban, sokan — a magyar filozófusok és pedagógusok úgyszólván mindannyian — foglalkoztak e kérdéssel: Pauler Ákos, Kornis Gyula, Weszely Ödön, Prohászka Lajos és természetesen Fináczy Ernő is. Ez teszi időszerűvé az előttünk levő könyvnek azokat a lapjait, melyek az összes világnézeti alapok és rendszerek rövid, találó jellemzését adják.

Nem a realizmus, még kevésbé a materializmus, hanem az idealizmus világnézete az az alap, melyre a pedagógusnak helyezkednie kell. »Nem azért szép és jó valami, mert én vagy másvalaki annak tartjuk«, — mondja a postumus könyv egyik részlete — »hanem mert önmagában, abszolúte véve megfelel a jó és szép eszményeinek«. Ezeket az eszményeket nem lehet bizonyítani, csak lelkesedni lehet értük, mint ahogyan Fináczy könyvének az előbbi megállapítást követő fejtegetéseiből látjuk. Biztos okfejtéssel, formailag is szépen és művésziessen mutatja ki, hogy az idealisztikus világnézethek elválaszthatatlan eszménye a *vallás* és a *nemzet*, melyeket a nevelés nem nélkülözhet a maga tevékenységében. Nincs értékes élet Isten és hazánélkül. Azért vagyunk a földön, hogy magunkat az isteneszmény mértéke szerint tökéletesítsük közvetlenül nemzetünk, közvetve az egész emberiség javára. Íme a nevelési cél a legmagasztosabb megvilágításban. De miközben az emberiség és a nemzet viszonyát Kőlcsey szellemében és mégis önálló gondolatokkal kifejti, egyúttal a fogalmak tisztázásának is klasszikus példáját nyújtja s ebben újra meg újra szerzőnk gondolatvilágának igazi erejére, a feladatnak pontos körülhatárolására, mint szellemének főjellemonására ismerünk.

Hasonló higgadt, komoly, kiforrott, klasszikus formát öltő nézetek nyilvánulnak Fináczy további fejtegetései során, könyvének egymás után következő fejezeteiben, elsősorban a *nevelés fogalmáról* szóló szakaszban, melyben a kirekesztő módszer segítségével igen világossá tudja tenni a nevelés és idomítás közti különbséget, az idetartozó fogalmakat, tételeket és igazságokat. Ennek a gondolatnak kidolgozására nagy gondot fordít, amit különösen fontosnak tartunk ma, amikor az emberi lélek szabadsága, az egyéniség és személyiség oly súlyos viszontagságok közt vergődik. Itt olvashatunk Fináczy könyvében igazán kedvünkre való részleteket. Olvasásuk közben érezzük, a jelen életre gondolva, hogy a mai emberietlen korszakban mily ellenmondások, valójukban meggondolatlan és sekély nyilatkozatok és felfogások állanak szemben Fináczy-nak az igazi egyetemes emberi és nemzeti műveltséget adó nevelésről szóló klasszikus tételével, mily belső igazságot nélkülöző kísérletek próbájják meggyöngíteni, efemer jelentőségű sikra átvinni a nevelés örök érvényűsége hivatott munkáját.

Félreismerhetetlen a műgond, melyet szerzőnk a *nevelés fogalmának* kifejtésében alkalmaz, mert az idevágó gondolatokban látszik fölismereni egész elméletének biztos és szilárd alapját. Nem új elmélet ez, mint ahogy Fináczy Ernő elméleti pedagógiája a maga egészében nem új rendszer megalkotására tör, hanem a teljes anyagnak, az összes eddigi pedagógiai

gondolkodók filológiai pontossággal megismert teljes eszmevilágának kritikái alapon létrejött, pozitív irányú áttekintésére. E tudós sajátosságának jó példáját látjuk a könyvnek abban a részletében, mely szépen magyarázza az individuális és szociális nevelés összefüggéseit. Ez az egyéni és társadalmi nevelés egyensúlyáról szóló fejtegetés egyúttal legszebben illusztrálja a nevelés hatalmába vetett hitnek nagyszerűségét. A nevelés hatalmának kitűnő képét egyébként főleg azokból a tételekből tárja elénk a könyv szerzője, melyek arról szólnak, hogy a nevelés csak *kiskorúakra* irányulhat.

A fogalmaknak ugyanilyen pontos meghatározásával és összefüggésük megvilágításával szentel Fináczy egy egész fejezetet a *nevelés céljának*, melyet szintén fontosnak és döntő jelentőségűnek minősít. Ebben a fejezetben nem tagadja meg szellemének történeti beállítottságát, amikor a nevelés céljára vonatkozó felfogás egész történeti fejlődését részletesen megrajzolja. Itt valóban elemében van szerzőnk, mert úgy érzi, ilyen módon tudja leginkább megközelíteni ennek a részletkérdésnek legjobb megoldását. Miután azonban e kérdés fejlődésének rajzával kimutatta, hogy sem a tényekből, sem a történetből, sem a természetből nem meríthetjük a nevelés célját, bizonyos mértékben visszatér könyve kiinduló tételéhez. Arra a következőt írt, már világnézeti álláspontjából kifolyólag is, hogy a nevelés célját a tényektől, a valóságtól független világban, az eszmények világában kell keresnünk. »Ezért lesz pedagógiánk idealisztikus«, — mondja Fináczy. — »Tudjuk, hogy az eszményeknek nincsen ugyan tárgyilagossága, de azért, mint Kant mondotta, korántsem agyrémek (keine Hirngespinnste)«. S itt kapcsolódnak bele szerzőnk pedagógiai elmékedésébe, mint a nevelés céljának konkrétumai, a legfőbb emberi erények, mikre törekedni és nevelni kell: az *önuralom*, az *igazságosság* és a *szeretet* erénye.

Messzire vezetne, ha szerzőnk könyvének további fejezeteit a *nevelés szükségességéről, lehetőségéről, a nevelés tárgyáról: a gyermekről és a nevelés alanyáról: a nevelőről, a nevelést intéző közösségekről, a nevelés részeiről és a nevelés tudományáról* szóló szakaszokat mind hasonló részletességgel ismertetni akarnók. A fentiekben csak azt óhajtottuk bemutatni, — s ezzel Fináczy Ernő e legújabb könyvének, mint rendkívül hasznos és gondolatébresztő elméleti pedagógiai műnek olvasására akartunk serkenteni minden gyakorló pedagógust és az efféle gondolatok iránt érdeklődő laikust is, — hogy a könyv mily kitűnő szintézise a nevelés tárgykörére vonatkozó többezeréves gondolatvilágnak. Mindezek a fejezetek valóban bővelkednek értékes részletekben. Ilyen pl. az, mely a nevelés lehetőségét bőszes történeti és szakirodalmi erudíció alapján és mégis önálló felfogással részben lélektani, részben erkölcsstani természetű kérdésként mutatja be és pontos számvetést végez arról, hogy a gyermeki természet mennyiben járul eléje a nevelésnek, illetőleg mennyiben korlátozza. Érdekes az a szakasz, mely a diszpozíciókról, az átöröklésről és a variációkról szól; vagy ismét másik, — s erre különös gondot fordít, — mely a gyermeki egyéniség megismerésének nehézségeit foglalja össze. Sok gyakorlati gondolattal is találkozunk e fejezetek során, pl. a nemi differenciáció és evvel kapcsolatban a koedukáció kérdésénél. Evvel a legújabbkori nevelési problémával különösen.

részletesen foglalkozik. Látnivaló, hogy fontosnak tartja a koedukációra nézve nem kedvező elvi álláspontjának erős hangsúlyozását. Tisztán látja és megállapítja, hogy a koedukáció voltaképpen csak napi 4—5 órai *együttes oktatást*, nem egyúttal *együttes nevelést* jelent. Ellenérvei a koedukációval szemben teljesen elfogadhatók, mert ezek nem csupán az erkölcsi veszedelmeket túlozó, elfogult »ósdí« nézetek, hanem egészen gyakorlati megállapítások. A koedukáció igazi színhelye csakis a család lehet.

Hasonló tárgyszeretettel foglalkozik szerzőnk a nevelés alanyával: a nevelővel. Először történetileg alapoza meg tételeit s azután maga alkot képet arról, minő tulajdonságai legyenek a nevelőnek. Nézetei szorosan következnek abból, amit a nevelés fogalmáról és céljáról mondott. Fináczy jellemrajza a nevelőről, idealizáló világnézetének megfelelően, művészi tökéletességet tűz ki célul. A példa, ha eszményt szolgál, már magában is félig biztosítja a nevelést. A nevelő legyen vallásos ember, nemzeti szellemtől átítatott egyén. *Önuralom* és *igazságosság* legyenek főerényei, egyéniségének ékességei, a szeretet pedig legfőbb nevelő eszköze. Mindezzel együtt pedig hivatottság szükséges a neveléshez. »Aki ezt a hivatottságot nem érzi magában, arra nézve elviselhetetlen nyűg lesz a nevelés, míg a hivatásának szentségét átérző, Isten kegyelméből való nevelő édes tehernek fogja érezni feladatát, bármily sok önmegtagadást kíván. Az örök értékekben való hite meg fogja szentelni és meg fogja áldani munkásságát.«

Bár rövid, kissé vázlatos, de nem kevésbé érdekes fejezete Fináczy elméleti pedagógiájának a VIII. szakasz, mely a nevelést intéző közösségekről, főleg a családról és az iskoláról szól. Bölcseséggé higgadt eszményi felfogás a lényege ezeknek a fejtegetéseknek a nevelői közösségekről. E közösségek kétfélék lehetnek. Olyanok, amelyek önkénytelenül és közvetve nevelnek, a nélkül, hogy ezt rendeltetésüknek tekintenék, pl. a középkori céhek és lovagvárak, vagy a történeti Magyarországon az általános hadkötelezettségen alapuló katonai szolgálat, — azután olyan közösségek, melyek kifejezetten nevelni akarnak s ehhez képest vannak megalkotva, mint pl. az iskolák és a nevelőintézetek.

Középheletet foglal el közöttük a *család*, mely alkalmyszerűen és önkénytelenül is nevel a közös együttélés következtében, de közvetlenül és szándékosan is, mert hiszen a családnak a főfeladata a gyermeknevelés. Ennek az ősi pedagógiai gondolatnak, mely azonban ma az egész világon a legmodernebb nemzeti törekvéseknek legfőbb pedagógiai gondolatává, világokat mozgató nevelői elvvé lett, különösen nagy figyelmet szentel Fináczy könyve. Erre vonatkozó fejtegetéseit használja föl a néhai szerző, ki tudományos működése mellett főképen a családi életben és gyermekei nevelésében látta élete főcélját s lelta föl valódi boldogságát, hogy néhány ragyon szép lapot írjon a családi élet szentségéről, a családnak nevelői hivatásáról és fontosságáról. Nem kevésbé velősek és tömörek azonban azok a mondatok is, melyeket a gyakorlati pedagógusból, az iskola munkásából lett tudós elméletíró *az iskola* nevelői jelentőségének hangsúlyozására talál. A nevelő.

célzatú egyéb modern közösségekről, pl. a szabad oktatásról már csak röviden érintőleg szól.

Külön beiktatott fejezete Fináczy könyvének az a tudományelméleti fejtegetés, melyben a pedagógiának a tudományok körében elfoglalt helyéről, jellegéről s a vele segédtudományokként kapcsolatos valóság tudományokról szól. Hogy Fináczy a legtöbb pedagógiai kézikönyvtől eltérően nem evvel kezdi, hanem evvel végzi könyvének általános teleológiai részét, az eszményi felfogásának érvényesülése mellett is meglevő egészséges valóságérzékére vall és mutatja, hogy nem pusztá, szokványos pedagógiai enciklopédiát kívánt nyújtani hallgatóinak annakidején, most olvasóinak, hanem rendszeresen fölépített elméletet, melyben a szerző logikus szelleme szabja meg a gondolatoknak, tételeknek és tanoknak egymásutánját.

Fináczy könyvének második főrészét, valamivel rövidebb terjedelemben, a *metodológia* alkotja, melyben az elmélet szempontjából megvilágítja a nevelés eszközeit, vagyis részeit, funkcióit, abban a sorrendben, melyben a teleológiai rész IX. fejezetében kijelölte őket. Vagyis külön-külön szól a *testi, értelmi és erkölcsi nevelés* alapelveiről. Ezek a fejezetek gyakorlatiasabb színezetűek és rendkívül sok konkrétumot, tényt és tanácsot tartalmaznak s különösen hasznosak lehetnek az iskola munkásaira nézve. E fejtegetések már a didaktika határait érintik, természetesen mindig elvi magaslaton maradvá.

Fináczy végül beszél még, ha röviden is, a nevelésnek arról a különleges feladatáról, melyre hazánk trianoni állapota szükségképen ráutal. Beszél arról, hogy nekünk magyaroknak az idealisztikus világnézetten alapuló nevelésnek egyik jellemző vonását, a nemzeti szellemet erősebben kell hangsúlyozni, mint a multban tettük vagy mint más nemzetek teszik. »Széjjel vagyunk szakítva, le vagyunk sújtva oly nemzetektől, melyek egynémelyikének műveltsége mélyen alatta marad a mienknek. A fiatalok el sem képzelhetik, minő roppant súllyal nehezedik ez az állapot azoknak a lelkére, akik már életük alkonyához értek, s valamikor még nagynak, virágzónak, erősnek látták ezt az országot. Mi idősebbek úgy érezzük, hogy el fogunk távozni az örökkévalóságba, a nélkül, hogy földi szemeinkkel láthatnók a megújítást, az újjászületést, a feltámadást, a régi történeti határok közt élő Magyarországot; akik azonban utánunk következnek, bizonyára meg fogják érthetni azt, ami nekünk már csak boldogító álm. De hogy ez az álm megvalósuljon, annak van egy oly feltétele, melynek teljesítése a fiatal tanári nemzedéken múlik. Ez a feltétel: annak a kötelességnek tudata, hogy azt a kultúrát, amelyet elődeiktől átvettek, meg kell őrizniök és tanári munkásságuk körében meg kell őriztetniök a gondjukra bízott fiatal nemzedék által, hogy ez a kultúra kiindulópontja lehessen a további haladásnak. Egy tízmilliónyi nemzetet, mely a legértékesebb szellemi javaknak birtokában van, nem lehet kiirtani, nem lehet nemzetiségéből kivetkőztetni. Nincs az az erőszak, az a fegyveres erő, az a hatalmi örület, mely erre képes volna. Nem szabad tehát egy tapodtat sem hátrálnunk nemzeti kultúránk ápolásában, bármilyen nagy áldozatokba kerül is, nem szabad lesiklanunk arról a

magaslatról, melyre 1867 óta fölemelkedtünk. Hogy azonban ezt a nemzeti kultúrkinccseinket megőrző és továbbfejlesztő munkánkat becsülettel elvégezhessük, az az ifjú nemzedék nevelésétől függ. Ime a nevelés óriási fontossága.« E nemes gondolatokkal végződik a könyv s a befejező sorok a legszebb parainesist alkotják az ifjú tanári nemzedék számára, melynek kiképzésében és nevelésében Fináczy Ernő a trianoni szörnyű csapás után egy évtizeden át résztvett. Ez a — ne feledjük, 1922-ben, legmélyebb-sülyledésünk napjainkban kelt — befejezés azonban minden magyar ember-szívéhez szóló nemes célkitűzésével és jóslatszerűségével, törhetetlen hitével különösen kedvessé és halhatatlan érdeművé teszi a kiváló tudósnak e-postumus munkáját. Jóslatának megvalósulását, a magyar feltámadás megindulását nem érhettem meg, bármint sóvárgott utána lelke. Pedig az idők telje közel volt és közel van. Ebben van Fináczy bánatos érzések közt elköltözött halhatatlan szellemének elégtétele.

A jeles magyar tudósnak, a Magyar Paedagogiai Társaság egykori elnökének váteszi szellemét tisztelvén e síron túlról jövő munkában, úgy érezzük, sajtó alá rendezéséért szerető tanítványait, Nagy J. Bélát és Prohászka Lajost, kiadásáért a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdát teljes elismerés illeti meg.

Gyulai Ágost...

Dr. Rohrercher Hubert: Karakterologia. A harmadik német kiadást fordította és magyar karakterológiai vonatkozásokkal kiegészítette *Dr. Szölösi Győző*. Budapest, 1939. Novák Rudolf és Társa. 192 l.

A karakterológia a divatos, fiatal tudományok közé tartozik. Mint afféle kialakulásban levő tudomány, ez is még a tudománnyá levés nehézségeivel küzd. Sok homályt, bizonytalan tapogatódzást, tetszetős, népszerű, de kellően meg nem alapozott elméleteket találunk körülötte. Ma már a különféle alapokon megindult karakterológiai próbálkozásoknak egész légiónál állunk szemben. Ezért a karakterológia iránt érdeklődő nagyközönség számára valóban kívánatos olyan összefoglaló munka, mely a főbb karakterológiai irányokat röviden és objektíven tárgyalja. E célra nagyon megfelelő Rohrerchernek immár magyar fordításban is megjelent könyve.

E munka ismerteti a karakterológia általános alapelveit, egyes nevezetesebb irányait, valamint a jellem összefüggését egyéb adottságokkal. Röviden bemutatja *Kretschmer* klasszikus elméletét a testalkat és a jellem összefüggésére vonatkozólag, *E. Jaensch* bonyolult karakterológiai próbálkozásait, *Jung*, *Ewald*, *Pfahler*, *Klages*, *Spranger* rendszerét. Ezt a fordító — nagyon helyesen — kiegészítette az idevágó magyar vizsgáldások egyes képviselőinek, *Szirmay—Pulszky*, *Ranschburg*, *Boda*, *Brandenstein*, *Kornis*, *Halasy-Nagy*, *Dékány*, *Noszlopi*, *Schütz*, *Szabó Z.*, *Schaffner* és *Somogyi* munkáinak, valamint saját, eredeti megfigyeléseinek rövid ismertetésével. Ezenkívül ismerteti a könyv a jellem viszonyát az átörökléshez, a nemiséghez, a környezethez, a neveléshez és az egyéni sorshoz. Végül bemutat néhány kérdőív-mintát, és felsorolja a legfontosabb forrásmunkákat.